

CEMAL TAŞ

Dağların Kayıp Anahtarı

Dersim 1938 Anlatıları

KIRMANCKI'DEN (ZAZACA) ÇEVİREN

Emirali Yağın

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

<i>SUNU • EMİRALI YAĞAN</i>	7
<i>ÖNSÖZ</i>	11
<i>Ali Boğazı</i>	
<i>ANLATICI Kazimê Şixheseni</i>	16
<i>Dağların kayıp anahtarı</i>	
<i>ANLATICI Hemo Sur</i>	44
<i>Kırmancların kurdu: Bedbahtlık</i>	
<i>ANLATICI Fatosâ Xhekîlî</i>	62
<i>Parola: Kurtlar geldi</i>	
<i>ANLATICI Mustafa Altun</i>	98
<i>Dağ, şahan ve bir atın gözyaşları</i>	
<i>ANLATICI Seyd Xıdıro Khuresic</i>	112
<i>Halvoriye</i>	
<i>ANLATICI Fêcira Çêna Delalî</i>	136
<i>“Toprak bize küstü”</i>	
<i>ANLATICI Khêkê İsmayilê Xhekîlî</i>	170

<i>Zel Dağı hengâmeleri</i>	
<i>ANLATICI</i> Xıdırê Heseni.....	218
<i>“Süngüden kurtuldum ama sürgünden kurtulamadım”</i>	
<i>ANLATICI</i> Cêmila Çêna Şıxheseni.....	234
<i>Dağ ve yalınızlık</i>	
<i>ANLATICI</i> Begê Heseni.....	252
<i>Günahsızlar ve insafsız Yaradan</i>	
<i>ANLATICI</i> Gewera Maçi.....	266
<i>“Atlar tepişir eşekler ayak altına gider”</i>	
<i>ANLATICI</i> Usênê Borê Sereni / Hüseyin Gül.....	298

SUNU
EMİRALI YAĞAN

Elinizdeki kitabın derleyicisi Cemal Taş, Dersim özelinde sözlü tarih çalışmalarına öncülük eden isimlerden biri. 1990'lı yılların ortalarında Dersim köylerinin insansızlaştırılması operasyonlarına karşı yürütülen kampanyalara öncülük eden İstanbul Tuncelililer Derneği'nin o dönemdeki yöneticilerinden Hüseyin Ayrılmaz ile birlikte o yıllardan başlayarak, (bir kez daha sürgün yollarına düşürülen ve yaşlılıkları nedeniyle birbirleri ardına göçüp giden) Dersim '38 tanıklarını kayda almayı görev edinir. Başlangıçta derneğin yayın organı *Dersim* dergisine ana dilinde yazılar yazmak amacıyla başlattığı sözlü tarih çalışmalarını, derneğin 2000 yılında kapatılmasından sonra da kişisel çabalarla sürdürür. Geçen zamanda bölgenin sözlü tarihi, folklor araştırmaları alanında kayda değer hacimde bir arşiv çalışması oluşturur. Kayıt altına aldığı anlatılardan birinden kitaplaştırdığı *Roê Kırmancıyê* ilgililerinin tanıdığı çalışmalarından biri. Kırmancı (Zazaca) dilinde yayımladığı bu kitabının yanı sıra *Külden Evler* adlı bir kitabın da derleyicisi olan Cemal Taş'ın, Nazimiyeli Abdullah Gündüz'ün anlatılarından kay-

da aldığı bir diğer derlemesi *Fecir, Alacakaranlık ve Ömrüm* adıyla tarafımdan Türkçe'ye çevrilen çalışmalarından bir diğeri... Değişik basın yayım organlarında araştırmalarıyla yer alan Cemal Taş'ın kayda alıp, orijinal dilde yazıya döktüğü Dersim 1938 tanıklarının anlatılarından yaptığımız bir seçkiyle çerçevelenen *Dağların Kayıp Anahtarı*, onun sözlü tarih derlemelerinden yaptığım diğer çevirileri yayım sırasıyla önceliyor.

Bu seçkide yer verilen "Ali Boğazı" başlıklı Kazimê Şıx-hesenî'ye ait tanıklığın anlatı dili ağırlıklı olarak Kırmancî'ydi. Bu kısımların çevirisini Cemal Taş kendisi yaptı. Anlatıcının diline, meramına dokunulmaksızın metin üzerinde bazı kısaltmalar yapılmış, tekrarlar elenmiştir.

"Günahsızlar ve insafsız Yaradan" başlığını taşıyan Gewera Maçi'ye ait tanıklığın çevrisi Cemal Taş'a, redaksiyonu Özgün Enver Bulut'a ait. Orijinal anlatı metniyle karşılaştırmalı gözden geçirilerek seçkiye eklendi.

Kitapta yer alan diğer tanıklıkların tümü, orijinal anlatı dilleri olan Kırmancî'den (Zazaca) Türkçe'ye tarafımdan çevrildi. Kimi kez aynı tanıkla değişik zamanlarda yapılmış kayıtlardaki bilgilerin çözümlenerek aynı metin üzerinde üst üste bindirilmelerinden doğan karışıklıklar tarafımdan giderilmeye çalışılmıştır. Kimi ham taslaklar içinde görülen askıda bırakılmış detaylar, yanıtız kalmış sorular, bağlantısız yanıtlar ayıklanmış, okurun takılı kalacağı teknik sorunlar en aza indirmeye gayret edilmiştir. Zaman, mekân ve olay örgüsü sorunlu anlatıların asli meramlarına dokunmaksızın bazı biçimsel müdahaleler yapılmakla birlikte, anlatıcının ke-lamına helal getirecek eklentilerden özenle kaçınılmıştır. Zira böylesi ne derleyicinin ne de çevirmenin hakkı da değil.

Her dilin morfolojik, sentaktik, yapısal özgünlükleri olduğu gerçeğinden hareketle, orijinalden versiyona aktarımda kimi kez mealden ifadelere başvurduğum oldu. Bunu ya-

parken “teşbihte hatalar” da mümkün... Ancak dönemin birbirinden trajik, dramatik, anlamlandırılması, dile getirilmesi zor insan halleriyle yüklü tanıklıklarını kayda almak, sözlü aktarılanları yazıya dökmek; kaybolmaya yüz tutan bir dilin sınırlarına hapsolmuş gerçekliklerini, tarihin tozu dumaniyla küllenip, bulandırılmış hikâyelerini oldu olduğunca gün yüzüne çıkarmak, bu kitaba emeği geçenlerin amaçladığı tek şeydi.

Ezcümle, bu seçkide tanıklıklarına yer verilen yaşlılar, Dersim’in değişik bölgelerden seçilmiş 1938 tanıklarıdır. Her birinin kendi tanıklıkları dâhilinde dile gelenler, öteki bölgelerden seçilmiş tanıkların anlatılarıyla bütünlüklü bir çerçeve oluşturmaktadır.

Yerelde “Son Büyük Tertele” (toplu kıyım hareketi) olarak anılan Dersim 1938 felaketini yaşamış tanıkların birinci ağızdan anlatılarını kapsayan *Dağların Kayıp Anahtarı*, şimdiye kadar ortaya çıkmış tanık anlatılarına dayalı benzer kitaplardan farkını içerdiği coğrafi kapsamla ortaya koyuyor.

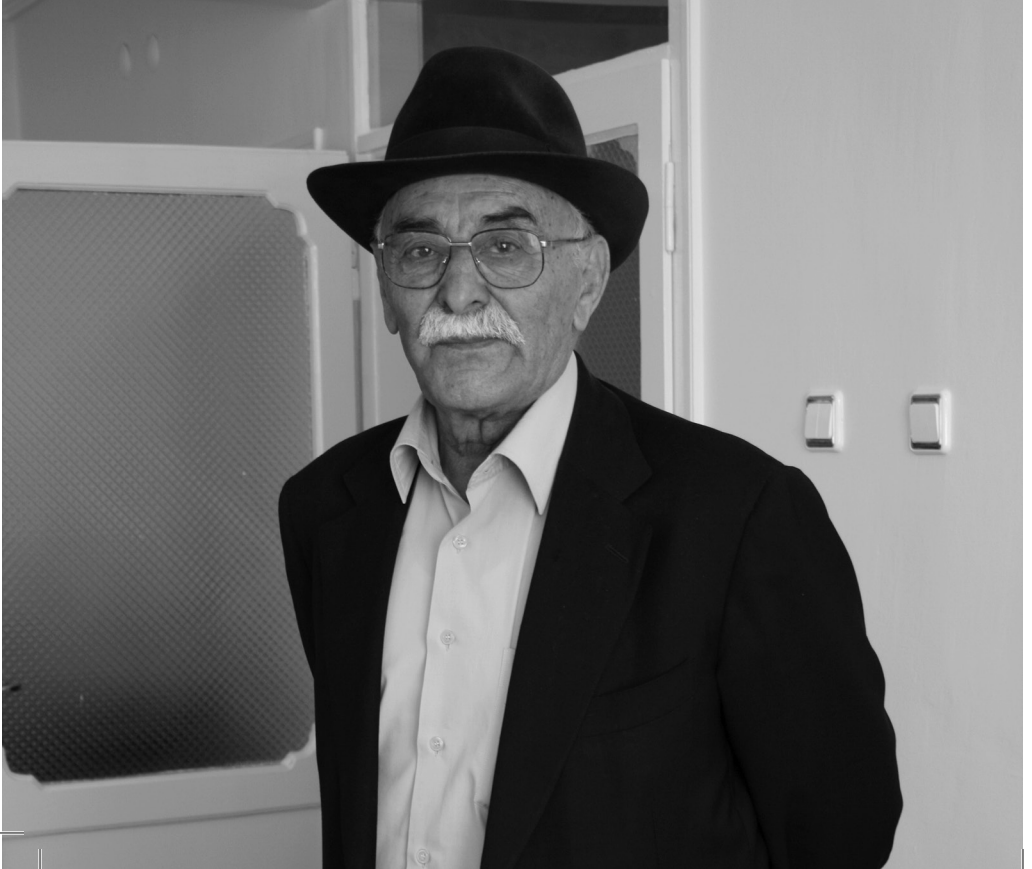
Seçilmiş tanıkların anlatılarında dile gelen 1938, öncesi ve sonrası durumlarla bağlantıları, belli başlı tarihsel kişilikler etrafında dönen hikâyeleriyle şekillenen bu seçkinin ortaya çıkmasına Şükrü Aslan ve Tanıl Bora hocalar vesile oldular. İki hocamın bu isteği olmasaydı, yayımlama hazırlığı içinde olduğum diğer dosyalarımı askıya alarak, iki ay gibi kısa bir sürede ortaya çıkardığım bu çeviriyi fi tarihine ertelemiş olacaktım.

Tamamı yaşanmış olaylardan derlenen *Dağların Kayıp Anahtarı*’nın içeriğine ilişkin final bir cümle istenecekse, kısıdan diyeceğim şu olur: Bu kitabı çocuklarınızın erişebileceği yerlerden uzak tutunuz!

Ali Boğazı

ANLATICI Kazimê Şixheseni

Kayıt yeri, tarihi: Malatya, 27 Nisan 2008
(Cemal Taş, Hüseyin Ayrılmaz)

(...)

Alişer Efendi

1926 yılında asker Koçanlıların üzerine geldiği tarihte Alişer Efendi ile Zarife de Dersim'e geldiler.

Sene 1937. Abdullah Hüseyin Alpdoğan köylere okul yaptı. Okullara öğretmen verdi. Amutka'da dayım Lılo'nun evini okul yaptılar. Yado, Şıxhesen, ben ve birkaç kişi orada okula başladık. Bir eğitmen vermişlerdi, Çemişgezekli'ydi. Biz, dayım Cemşi Ağa'nın evindeydik. Dediler ki: "Abdullah Paşa gelecek."

Paşa gelecek diye, hazırlık yapsın diye dayım Sêrxan Ağa, Hozat'tan Aşçı Seferi, bir haftalığına oraya getirtti. Elçi çıktı geldi, dedi ki: "Paşa geliyor." Biz okul çocukları ve babam karşıladık paşayı. Paşa atından indi, babamların elini tuttu, sıktı, bize döndü, "Nasılsınız?" dedi. Bize de tembih etmişler "Sağol deyin" diye. Biz de, "Sağol!" dedik.

Eğitmene döndü dedi ki:

- Bunlar okula geldiklerinde Türkçe biliyor muydu?
- Hayır.
- Nereden öğrendiler?
- Ben öğrettim.
- Sen nesin?
- Eğitimcim.
- Sen başöğretmensin.

Paşa yetkili, Büyük Millet Meclisi'nden yetki verilmiş kendisine. Paşa yedi gün boyunca Amutka'da dayım Sêrxan Ağagil'de kaldı. Bütün ağalar geldi oraya. Ferhatanlardan Cemşi Ağa, Memedali Ağa, Qoç Ağa. Diyap Ağa'nın oğlu hepsi orada toplandı. O yedi gün boyunca epey de tüfek getirip, teslim ettiler paşaya. Son gün Alişer Efendi'den bahsetti. O ara Qopo dedi ki: "Paşam, Alişer Efendi'yi Şixhesen Ağa'dan sor! Onun yanındadır."

Paşa babama döndü:

– Öyle mi?

Babam:

– Öyle! Alişer Efendi yedi yıldır yanımızda.

– Alişer'i getir göreyim!

Babam, şakayla karışık:

– Teminat ne oluyor?

– Namus sözü!

İki adam gönderdiler Thanze'ye. Yaklaşık iki saat sonra Alişer Efendi ile karısı Zarife Hanım çıktı geldi. Paşa döşekten kalktı, karşıladı onları. Zarife gelip paşanın elini öpmek istedi, paşa, "Yok benim bacım!" dedi.

İkisi de güzel Türkçe konuşuyorlardı. Karşılıklı hal hatır sordular. Abdullah Paşa Alişer'e dedi:

– Sen neden benden kaçyorsun? Senin ne kusurun var ki? Sen güzelliklere dahilsin. Aha seni burada af ettim. Yetki

elimde, darağacından adam indiririm. Ne desem o olur. İmzam kanundur benim. Verdiğim her karar Ankara hükümetinin kararıdır, gel bu fırsatı kaçıрма.

Devlet bir aslandır, aslandan kim korkmaz?

Yok, yok, seni af ettim, geleceksin!

Abdullah Paşa gittikten sonra, götürüp teslim edeceklerdi yani. Biz yayladaydık o zaman. Bir gece Alişer Efendi yataklarını yüklüyor; kardeşiyle, çocuklarıyla, davarıyla, malıyla beraber doğru Sultan Baba Dağı'nın oraya gidiyor. Ağdad'ın karşısında mağaralar var, oraya yerleşiyor. Sonrası bilindiği gibi, Zeynel gitti öldürdü. Orada karısı diyor: "Alişer bunların niyeti kötü?" Alişer diyor: "Hanım biz onların gölgesindeyiz."

Alişer mağaraya gidenleri karşılarken, Zarife mağaradan çıkmıyor. Onlar Alişer'e sıkıyorlar, Zarife de onlara sıkıyor, Vanklı Efendi vuruluyor. Diğerleri ateş ediyor, öldürüyorlar hepsini, Alişer ile Zarife'nin kellesini kesip askere teslim ediyorlar.

Baytar Nuri

Baytar Nuri, Colig'in oğludur. Doğru bir insan değildi. Halka çok zararı vardı. Ortalığı karıştırıp, durmaktan başka bir iş yapamadı. Onun çok zararını çekti millet. Bir halt da yemedi. Elazığ'da Holvenk köyü var, orada arazi aldı. Abdullah Paşa onu daima takip ediyor. Bir gün Alpdoğan çağırıyor onu:

– Nuri, üç gün evvel falan köyde bir Ermeni vuruldu, haberin var mı?

– Evet pašam.

– Duydun mu?

– Duydum!

– Baytar, attığın her adımı izliyorum, ayağını denk al.

Baytar'ın da Hükümet Konağı'nda bir adamı varmış. Paşa'nın kendisine söylediklerini o adamına anlatıyor. O da, Baytar Nuri'ye, "Seni öldürecekler!" diyor.

Baytar aynı günün gecesi gidip hazırlık yapıyor. Karısı da Şemuşağı'ndan, Ğezık Uşaklı Yıbil vardı, onlardandı. Sonunda kaçtı Suriye'ye gitti. Suriye'de öldü. Nuri Dersimi, Alişer Bey gibi değildi. Nuri, nereye gittiyse, orayı karıştırdı. Koçgiri'ye gitti orayı karıştırdı. Dersim'e geldi hangi aşirete gittiyse onları kışkırttı. Onun zararını millet '38'de çok çekti.

Seyit Rıza ailesi

Seyit Rıza ailesiyle köyünden göçüp Semkan ile Laçınan'ın bölgesine geldi. Kakper'e yakın bir mezra var orada ormanlık alana sığındılar. Bir gün baktım, iki süvari çıktı geldi. Babamın amcaoğlu Dıl Ağa, sordu o askerlere:

– Niye geldiniz?

– Efendim, Seyit Rıza'nın ihbarı yapıldı, Albay bir tabur asker ile geçip Bilges'e gitti. Seyit Rıza orada saklanıyormuş, onları kuşatmaya gitti. Ancak asker aç dönecek, onlara yemek hazırlamanız gerek.

Amcam kardeşlerimi çağırđı dedi ki: "İki kuzu kesin, kapama olarak hazırlayıp getirin!" Süvarilerin oradan ayrılması yarım saat olmuştu ki, silah sesleri geldi. Sabah gün doğmadan gitmişler sarmışlar etrafını. Babamlar gidiyorlar, bakıyorlar ki, hepsi kırılmış. Bırdo'da kalıyorlardı. Seyit Rıza o gün tesadüfen erken çıkmış aralarından. Aileden Seyit Rıza, Şıxhesen'in kızlarından Nare ile Cemila ve Teslim'in oğlu sağ kurtuldular. Teslim, Rayber Qop'un kardeşidir. Diğerleri otuza yakın kadın ve çocuktu, hepsi öldürüldüler. Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şıxhesen'in kellesini kesip bizim köye ge-

tirdiler. Bir gün sonra da kızları ve Teslim'in oğlunu yakalayıp getirdiler. Bütün Laçınanlıları topladı oraya binbaşı. Babam ona sordu:

– Sen bu fakir fukarayı ne diye toplamışsın buraya?
– Bu taze yağı, bu çökeleği, bu ekmeği kim getirdi oraya?
– Sözüne ettiğin Seyit Rıza'dır. Götürülmüş ekmeğe ise ben götürdüm, ne istiyorsun sen? Buraya bedeninden koparılmış bir kelle getirmişsin, bu bir insanın kesik başı. Bu Seyit Rıza'nın oğlu Şıxhesen'in başı. Bu adamın kafasını nereye götüreceksin? Bundaki amacın, şan şöret mi elde etmek? Bu adam bizim rayberimiz. Bu bize hakarettir. Müsaade et bu kafayı tekrar vücudunun yanına götürelim, inançlarımızıza göre gömelim o cesetleri.

Yüzbaşı Abdullah Paşa'ya tel çekti, "Şıxhesen'in kellesi ile cesetleri buradaki köylülere teslim ettim, haberin olsun!" dedi. Babam o kesik başı aldı gitti, Şıxhesen'in cesedinin yanına koymuş, onu ayrı, diğer cesetleri bir kuyu kazıp toplu gömmüş.

Oradan sağ kurtulan çocuklar da yaralıydı. Babam binbaşidan aldı çocukları. Amcam Dıl Ağa'nın evine götürdü. Amcam kızı Gezer Hatun çocuklara banyo yaptırdı, kanlı üst başlarını yıkadı, götürüp tekrar teslim etti. Bir gün sonra da Rayber geldi, dedi: "Kız kardeşimin cesedini götüreceğim."

Şıxhesen'in eşi Rayber'in kız kardeşiydi. Rayber gitti, kız kardeşinin cesedini alıp, Pıxamiye köyüne nakletti. Çocukları da Rayber'e teslim etmiş binbaşı. Rayber, benim kayınbabam oldu sonra, onun kızı ile evlendim. Üç kızı vardı zaten. Birini ben aldım, birini Polat. Diğerini Pıxamili Hasan Efendi ile evlendi. Ben garpten dönünce o ilk eşim öldü, ben ikinci evliliğimi dayımın kızı ile yaptım. Babam Rayber'i sevmezdi, çünkü Rayber, Seyit Rıza'ya haksızlık yapıyordu.

Seyit Rıza Elazığ'da oğlu Usên ve diğer Dersimli liderlerle

idam edildi. O sıra Mustafa Kemal Elazığ'a gelip Diyarbakır'a geçiyor. Diyarbakır dönüşünde bir polis amiri Seyit Rıza'nın darağacındaki resmini getiriyor, gösteriyor.

(...)